

INHOUD

Verantwoording 9

2008

Moeurs de Province 12

Een gesprek met mijn vader 31

Gans het volk 50

2009

De doden, de levenden en de ongeborenen 72

Marcel Proust interviewt Benno Barnard 83

2010

De taalgrens als vaderland 98

Rechtse en averechtse gedachten 123

De dood van mijn vader 139

2011

Een gesprek onder heren 150

Stront en souperen 156

Geheugen, schreeuw! 170

Broeder ezel 189

Een gemankeerde Engelsman 206

Brom... brom... bromvliegen 214

2012

- Bewondering en beschimping 222
Gevoelens als koekjes bij de thee van ouwe tantes 243
De rook van de vulkaan 255
Verdwaalde reiziger 265
Een halve wijzerplaat 292
En de regen stroomt 310
Sterven aan de negentiende eeuw 321
De goden uitputten 330
Hell no! 340

2013

- Gedeelde werkelijkheid 350

VERANTWOORDING

Dit dagboek is een compositie van aantekeningen die ik in de loop van vijf jaar heb gemaakt. De meeste ervan zijn gepubliceerd op de literaire website van het weekblad *Knack*. Omdat de lezer daar kon reageren, reageerde ik weer op de lezer – zo ontstond mijn gewoonte u af en toe rechtstreeks aan te spreken.

Enkele notities komen van ‘elders’: het zijn brokstukken van essays en impressies die ik de moeite waard vond om in het dagboek te integreren. Er hoort ook een interview met mijn vader bij.

Zoals alle dagboekschrijvers herhaal en parafraseer ik mezelf. Ik heb mijn *dada*'s en obsessies, de meeste klein, sommige van enige omvang. Passages die mij als lezer verveelden, heb ik geschraapt. Onvermijdelijk is het geheel ook een zelfportret, maar ik kan u verzekeren dat ik niet bewust heb geprobeerd mijn trekken te verzachten of te verfraaien.

MOEURS DE PROVINCE

12 MAANDAG Vandaag ben ik een groot schrijver.

DINSDAG Gisteren was ik een groot schrijver.

WOENSDAG Morgen word ik een groot schrijver.

VRIJDAG Iemand noemde me niet onwelwillend een landjonker.

Hij had volstrekt gelijk: ik *ben* een landjonker, mijn genetisch materiaal is nog het meest geschikt om er een landjonker uit samen te stellen! Gezonde buitenlucht snuif ik met welbehagen op; ik boots hier op mijn bekoorlijke platteland tussen voormalige boeren de voormalige landadel na. Daartoe bewoon ik een oud boerderijtje, cultiveer elf are grond en koester vele anachronistische inzichten, die muf ruiken in de neus van mijn tijdgenoten.

Lijk ik werkelijk op een landjonker, met alle voor de hand liggende bezwaren tegen de soort?

Zeker, ik ben een dorpsjongen. Een onvolwassene. Een man die nooit volwassen is geworden. Iemand met heimwee. Een nostalgicus: ook met dat woord vleide hij me.

Op mijn zevende verhuisde ons gezin naar een statig achttiende-eeuws huis op het Gelderse platteland, dicht tegen de Duitse grens. De tuin bestond uit een groot gazon, omgeven door een wandelpad, waar beuken en kastanjes zich overheen bogen, zwatelend in Saksisch dialect; er hoorden ook nog een moestuin en een kleine boomgaard bij. In vroeger tijden placht de landadel zich hier te vertreden, onder het reciteren van verzen; zelfs de relatieve verwaarlozing straalde nog de achteloze voornaamheid van een slecht geschminkte douairière uit.

Ook ons door heuvels en bossen omgeven dorp, waar een visrijk ri-

viertje doorheen slingerde, was arcadisch: in de jaren zestig was de naglans van de negentiende eeuw er nog steeds bezig uit te doven. Er hoorde een baron bij, die in een half uitgebrand kasteel woonde; hij was met het laatste dienstmeisje van zijn ouders getrouwd, voor hem de enige manier om er nog personeel op na te houden.

Daar, in dat dorp, in dat grote huis, schreef ik in mijn dierbaarste boeken behalve mijn naam ook ons adres, inclusief het land en het werelddeel; en alsof dat in geval van verlies niet volstond, voegde ik er nog *Wereld*, *Melkweg* en *Heelal* aan toe. Zo breidde ik mijzelf tot een onbestemde wijidheid uit. Maar voor mystiek had ik geen aanleg, hoewel ik nog altijd geen ander woord heb gevonden om datgene aan te duiden waar ik nu al een jaar of veertig naar op zoek ben: mijn ziel.

Neemt u me niet kwalijk, ik ga even met de hond wandelen.

VRIJDAGAVOND Toen ik zeven of acht was, had ik – behalve een voor die leeftijd opvallend handschrift, met neurotisch keurige haken en lussen, op het kalligrafische af – een merkwaardige geografische obsessie. Ik kan me niet meer herinneren dat ik ooit *niet* wilde weten waar een plaats of een land was, waar ik zelf was. Mijn ouders hadden geen auto en dus ook geen wegenkaarten. Maar ik studeerde uren in de vooroorlogse schoolatlas van mijn vader, een foliant met een bruin omslag, dat versierd was met goudopdruk. Vooral Duitschland was enorm. Ook waren er landen die niet bestonden.

‘Maar lieverd, die kaarten kloppen toch niet meer,’ zei mijn moeder.

‘Hij kan maar beter leren hoe Europa er *werkelijk* uitziet,’ zei mijn vader.

Ongetwijfeld had mijn belangstelling voor aardrijkskunde te maken met de vele buitenlandse bezoekers die mijn ouders ontvingen; stuk voor stuk waren dat afgezanten van het vreemde, uitgerust met exotisch snoep en onbekende woorden. Met behulp van wegenkaarten vonden ze mijn dorp. Maar dieper dan de vraag waar mijn dorp lag, reikte de vraag waar *ik* mij op de kaart bevond.

Waar hoorde ik thuis?

ZONDAG Misschien was het een geërfde vraag, want die rare romantische ouders van me wekten altijd de indruk dat ze op een of andere manier ontheemd waren.

Mijn moeder was afkomstig uit een welgesteld Rotterdams milieu. De passage van de Luftwaffe in het jaar 1940 vergruizelde haar behaaglijk om zijn as draaiende wereld, waarvan Duitse dienstmeisjes het mechanisme smeerden – nu werd de tijd niet langer gedood met Schubert en tennislessen, maar doodde de tijd zelf. In mijn jeugd idealiseerde mijn moeder de hare met zoveel toewijding, dat het leek alsof de crisistijd van de jaren dertig een fantasma van arme mensen was geweest.

14 Mijn vader daarentegen kwam uit de kleine middenstand, een milieu dat in mijn verbeelding naar kamfer rook en waar jaargangen van oude tijdschriften werden bewaard. Maar hij ontsnapte; hij werd dichter. Ik ben dus gekweekt uit een klassieke tegenstelling, die tussen de kunstzinnigheid en de bourgeoisie.

Alles bij elkaar waren mijn jonge jaren, doorgebracht in dat grote oude huis op het platteland, betrekkelijk idyllisch. Maar ik moet toegeven dat mijn jeugd ook wel iets van een vrolijk boek van Sartre had, *Huis clos*, met opgesloten mensen, en mijn moeder als een bezorgde engel in haar eigen hiernamaals.

Ik heb het allemaal eerder verteld – ik moet het allemaal opnieuw vertellen.

MAANDAG Ziehier een bekentenis: ik ben bang voor de technologisering van de wereld; mijn regressieve keuze om weer op het platteland te gaan wonen, een jaar of zes geleden, is mede ingegeven door deze angst. Degene die mij een landjonker noemde – en een nostalgicus – verweet mij ‘angst voor het onbekende’ en associeerde mijn regressie met *Der Untergang des Abendlandes*.

Dat boek is het product van de door heel Europa verloren Eerste Wereldoorlog, maar godallemachtig, wat is het Duits! Het lijkt op een duistere, nevelige heide, waar iemand roept dat de zon zo warm scheen in het antieke Hellas. Het is even *deutschümelnd* als Heidegger. Net als Heidegger koesterde Oswald Spengler een afkeer van de technologische maatschappij, ook al had hij dan natuurwetenschappen en wiskunde gestudeerd. In het laatste deel zeurt hij over de machine, zoals ik dat ook kan doen – zullen toekomstige culturen niet het gevoel krijgen dat met de opmars van de stoommachine de natuur zelf uit evenwicht is geraakt? Met faustische hartstocht heeft de stoom het aardoppervlak veranderd; niet toevallig dateert *Faust* van Goethe uit de kindertijd van

de Industriële Revolutie... 'De dronken ziel wil boven ruimte en tijd uitstijgen,' schrijft Spengler.

Het is een Duitse angst waar ik aan lijd, de angst van de romanticus voor de monsterlijke machines. Zowel Spengler als Heidegger heeft fa- taal met het nazisme geflirt. Slechts een god kon hen redden, nietwaar. Het is dus uitkijken geblazen...

MAANDAGNACHT Welwillend welft de sterrenhemel zich boven mijn elf are, ergens in de driehoek Brussel-Waver-Leuven. Begrijpend knipogen de sterren naar de taalgrens – een paar honderd meter achter mijn tuin heten ze *étoiles*.

15

Boven liggen Joy en de kinderen al uren te slapen.

Waar hoor ik thuis?

Wanneer het oog van Google Earth zich vanuit het Niets omlaag stort, als een terugkerend ruimtetuig, zie ik, op zoek naar mijn plaats, hoe eerst de hele wereld mijn raampje vult, dan Europa, dan België...

Na dertig jaar in het café te hebben gezeten, woon ik opnieuw in een dorp. Ik kan niet in de hele wereld tegelijk wonen. Sinds mijn kinder- jaren in Gelderland – jaren waarvan de ontwikkelingspsychologie be- weert dat ze zeven keer zo lang duren als onze volwassen jaren – heb ik me nooit meer ergens gevoeld *alsof ik er vandaan kwam*. Maar mijn actue- le dorp poog ik rondom dat voorouderlijke gevoel uit te stallen, rond- om het oergevoel van *bloed en bodem*, in hun oorspronkelijke onschul- dige betekenis. Ik idealiseer gretig de valse veiligheid van het platteland op twintig kilometer van de hoofdstad van Europa. Ik romantiseer de overzichtelijkheid, de nabuurschap, de ongehaastheid, ook al rijden de Frankische boeren in mijn tweede dorp achter het stuur van veel te grote auto's door de landouwen die *ons* toebehoren, volgens de ironi- sche mythe over de landjonker en zijn pachters die ik op wandelingen met onze arcadische hond voor mijn kinderen verzin; en ook al is de burgemeester een kleine alcoholische potentaat uit een roman van Cy- riel Buysse...

DINSDAG Dit dorp heet Sint-Agatha-Rode en het ligt in de heuvels tussen Brussel en Leuven. Ik hou van oude plaatsnamen met een heilige erin. De heilige Agatha is een Siciliaanse uit de derde eeuw. Gedenkdag 5 februari. Ze moet gruwelijk gemarteld zijn geweest – tot haar attribu-

ten behoort een schaal met een tang en borsten. Voor haar kerk verrijst een majestueuze plataan, geplant in 1830, na de Belgische Revolutie.

De oorsprong van het toponiem 'Rode' is 'rooiplek'. In het dialect wordt het dorp 'Roy' genoemd, een naam die ik ook op een achttiende-eeuwse kaart heb aangetroffen. Ergens in wat nu het Zoniënwoud heet ontstond een open plek, die de vroegmiddeleeuwse bewoners aan een geliefde heilige wijdden. Op oude ansichtkaarten heet het dorp *Rhode-Sainte-Agathe*.

16 De gevel van mijn witte boerderijtje, dat al op zijn heuveltop stond toen Maria Theresia nog keizerin was, is begroeid met wijnranken. Ik zie dat onzichtbare, de taalgrens. Wat een wonderbaarlijke gedachte dat ons stuk taalgrens – die de kronkelingen van het riviertje de Dijle volgt – sinds de komst van de Franken niet meer is verschoven, dat het veertien eeuwen geleden al de grens tussen de geromaniseerde Galliërs en de Frankische allochtonen vormde.

DINSDAGAVOND Boven de heuvels aan de overkant van de Dijle hangen vandaag lage, grauwe wolken. Ik verheug me nu alweer op de zomeravonden onder de appelboom, wanneer de vossen opgewonden over kippenhokken keffen en de uilen aan de wijde omgeving hun lugubere sprookjes vertellen. 's Winters slapen de salamanders onder de houtstapel bij de keukendeur; pas in het voorjaar kruipen ze terug naar de bron in de tuin.

Die bron – 's zomers een reusachtige ruiker van stokrozen en anjelieren – is wettelijk beschermd. Mijn huis is dat niet; het staat me vrij dit restant achttiende eeuw naar eigen goeddunken te verpesten.

'Ik mag het zelfs afbreken en veel gele baksteen met een dubbele garage neerzetten,' zei ik tegen een autochtone liberaal uit een nabije villa.

In mijn pleidooi voor monumentenzorg en een gestrenge ruimtelijke ordening herkende hij groene dwaasheid en conservatieve terreur: 'Jij leeft in een wereld van oude koeien, buurman. Oude koeien en oude schuren.'

Toen ik iets wilde terugzeggen – iets over gerooide boomgaarden en huizen zonder een ziel – droeg hij plotseling een gedateerd kostuum met een hoge boord: hij was een ander, een rijke herenboer uit de verhalen van Tsjechov; tussen ons gaapte een hoogte die onoverbrugbaar was.

DONDERDAG Tegen het licht van de rede danst het stof van de geschiedenis.

ZATERDAG Een boek van Gerrit Komrij kruist mijn pad. In dat studentikoze proza van hem valt hij met een neurotische gedrevenheid vakgenoten aan, maar zodra iemand reageert, roept hij verongelijkt dat het mes in de rug van zijn opponent maar een kartonnen toneelrekwisiet is: het is vorm, theater, poppenkast, literatuur, geen ernst, vooral geen ernst! Komrij misbruikt dus de vorm om iets niet te menen. Ziehier het verschil tussen hem en mij: ik gebruik de vorm om iets wel te menen.

17

ZONDAGAVOND De zon bescheen vandaag een demonstratie van vele tienduizenden mensen voor hun land, zonder dat daar de minste nationalistische drift aan te pas kwam, zonder dat alle sappen begonnen te borrelen.

Hoewel mensenschuw en ongeschikt voor menigten, trof ik mezelf in Brussel aan. Ik was bang dat ik te midden van ongenuanceerde Franstaligen zou belanden, die hun liefde voor België paarden aan geborneerde minachting voor de Nederlandstalige cultuur; maar dat was een weloverwogen risico, tenslotte wees ik de democratie ook niet af omdat er zoveel extremisten en zonderlingen in rondwaarden.

Mijn vrees bleek geheel ongegrond. Er deden weliswaar meer Franstaligen dan Nederlandstaligen mee, maar dat was logisch, gegeven de Franstalige angst dat het land uit elkaar valt; en iedere Franstalige met wie ik een paar zinnen wisselde sprak Nederlands, al was dat Nederlands soms zo gebroken als de vaas van tante Sidonie in *De sterrenplukkers*. In dit opzicht was het wonderbaarlijke groepsritueel ook een belijdenis van historische schuld en engagement voor de toekomst – en ik wik mijn woorden, ik besef maar al te goed hoe traag je mentaliteit verandert als je bent opgevoed in een besef van culturele superioriteit, als Voltaire en Proust zich van jouw taal hebben bediend.

In de schaduw van de Europese Unie maakte ik nog een wonder mee: de geboorte van de tweetalige patriottische beurtzang. Franstaligen scandeerden 'L'union fait la force', de Nederlandstaligen antwoordden met 'Eendracht maakt macht' – en deze antifoon bracht ons bijna in een roes: een groot enthousiasme was in ons gevaren; en andere nationali-

teiten zouden bezeten zijn geraakt, koortsachtig, vervuld van een demon misschien; maar op het gepaste moment kreeg iedereen dorst.

Aan sommige Belgische vlaggen was een Vlaamse leeuw of een Waalse haan vastgeknoopt. Ik persoonlijk verkies de haan, het enige beest dat op een mesthoop zijn evenwicht weet te bewaren; en aangezien het in wijn kan worden opgediend, drukt het ook beter de Belgische eetlust uit.

18

DINSDAG De Europese subsidies aan cultuur bedragen één procent van het budget, lees ik in de ochtendkrant. De procedures om die subsidies te krijgen zijn waanzinnig ingewikkeld en byzantijns formalistisch – Kafka, die toch wel iets gewend was van de Habsburgers en zijn eigen verzekeringsmaatschappij, zou dit soort bureaucratie adembenemend hebben gevonden. Het lijkt erop dat die procedures alleen maar zijn bedacht om juristen werk te geven en om vooral *geen* subsidies toe te kennen. De eerste stap is namelijk altijd: met behulp van een microscoop onderzoeken of de aanvrager vormfouten heeft gemaakt. Het belang van het project is tamelijk bijkomstig.

De culturele dynamiek in Brussel heeft niets te maken met de Europese Unie en alles met de aard van Brussel zelf – wat overigens niet verhindert dat ik me zeer wel bewust ben van de status die de stad geniet: hoofdstad van de Europese Unie, internationaal en kosmopolitisch centrum, tweede congresstad van de wereld.

WOENSDAG In een brief uit 1860 omschrijft Flaubert de mannelijke potentie als 'le grand Turc'. Er bestaat in Europa een atavistisch mengsel van ontzag en angst voor de viriliteit van de Levant, dat ook in Flauberts tijd al oud was; maar tot een jaar of veertig geleden heerste er een bestand met het oosten.

Die uitspraak van Flaubert bereikt mij op een moment dat Europa inwendig vermolmd is geraakt. Want wij beheren onze religieuze traditie erg slecht – we hebben de klok uit elkaar gehaald, de veer gevonden die de wijzers vooruitduwt en roepen nu dat de tijd niet bestaat.

VRIJDAG *De scheepsjongens van Bontekoe* is een klassiek Nederlands kinderboek van Johan Fabricius uit 1924, gebaseerd op het zeventiende-eeuwse scheepsjournaal van schipper Willem IJsbrantsz. Bontekoe

uit Hoorn. Onlangs kocht ik voor mijn kinderen de dertigste druk (2007), die verfraaid bleek te zijn met kleurenfoto's uit de onvermijdelijke verfilming.

Maar toen ontdekte ik voorin de onheilspellende woorden 'Hertaling Suzanne Braam', in een verdacht miniem korps. Nergens in de uitgave werd toegelicht wat de activiteiten van mevrouw Braam precies behelsden. Een koude angst besloop me. Ik had al eens een 'hertaalde' Dik Trom gezien, waarin de gehele sfeer was verpest ten behoeve van de hedendaagse jeugd, die onontvankelijk werd geacht voor sfeer schepende archaïsmen als de 'boezeroen' van Diks moeder.

Ik belde naar de boekhandel. De verkoopster meende dat de tekst 'aan onze tijd' was aangepast, wat nog alarmerender klonk. Mijn zuster bleek het exemplaar uit haar eigen jeugd nog te bezitten: de achtste druk, uit 1960, waarin niets was veranderd buiten de spelling; dat boek mocht ik lenen voor een tekstvergelijkend onderzoek. Ik wilde absoluut weten wat de gerenommeerde uitgeverij van kinderboeken Leopold ten behoeve van mijn nageslacht had uitgespookt.

Nederland moet het enige land ter wereld zijn waar men uit pedagogische of commerciële bekommernis twintigste-eeuwse literaire geschriften in het eenentwintigste-eeuws vertaalt. Deze praktijk getuigt van een treurig cultureel provincialisme; van minachting voor het eigen erfgoed; van een verstoorde verhouding met het nationale verleden, wat nog vreemder is in het geval van Fabricius, omdat het hier een boek over de meest glorieuze periode van dat verleden betreft. In plaats van kinderen het traditionele, in het zeventiende-eeuwse protestantisme gewortelde tekstrespect door te geven, een van de kostbaarste artikelen uit de Nederlandse beschaving, kruipt een uitgever op zijn knieën naar het altaar van het onaantastbare heden.

Wat heeft mevrouw Braam nu zoal aangericht?

Het boek begint met de woorden 'Satanse jongen'. Omdat mevrouw Braam meende dat de Satan een onbekende grootheid vormde voor de huidige jeugd, heeft ze dat in 'Duivelse jongen' veranderd. Ook in de navolgende zin van Fabricius komt de Boze voor: 'Er mochten onder de bemanning van de *Nieuw-Hoorn* lamme kerels rondlopen, in doorsnee waren het ronde, gezellige lui, die, als het nodig was, werkten als paarden, voor de duivel niet bang waren en lachen konden, dat de wanden van het vooronder daverden.'

Aangezien dit proza in de visie van mevrouw Braam het bevattingsvermogen van Nederlandstalige jongeren te boven ging, heeft ze er dit van gemaakt: 'Er liepen misschien een paar nare kerels rond onder de bemanning van de *Nieuw-Hoorn*, maar over het algemeen waren het rondborstige, gezellige mannen die werkten als paarden als het nodig was. Ze waren voor de duivel niet bang en konden lachen dat de wanden van het vooronder trilden.'

20 Ik liet de oorspronkelijke zin aan mijn kinderen zien. Het enige woord dat ze niet kenden, maar uit de context van het hele boek ongetwijfeld zouden leren, was 'vooronder'.

Het slot van Fabricius dan: 'Vertrouwelijk, als goede raadgevers, wandelden te middernacht twaalf klokkeslagen over de sneeuw. Toen zochten de handen elkaar in diepgevoelde vreugde.'

En dit schrijft mevrouw Braam: 'Vertrouwelijk, als goede raadgevers, wandelden om middernacht twaalf klokslagen over de sneeuw. Een nieuw jaar was begonnen.'

Deze voorbeelden zijn niet te kwader trouw gekozen; ik kan citeren van om het even welke bladzij, het effect is overal hetzelfde: volstrekt normale woorden als 'daveren' zijn zonder enige aanwijsbare reden uitgegomd; ouderwetse woorden als 'lamme' (in de betekenis van 'onaangename') konden al helemaal niet op gratie rekenen – dusdoende heeft mevrouw Braam het dunne laagje stof weggeblazen, dat na vijfentachtig jaar op de tekst is neergedaald, in plaats van die bezigheid aan mijn kinderen over te laten; en heeft ze het boek al actualiserend zozeer zijn charme ontnomen, dat mijn kinderen na vergelijkende lectuur van de eerste pagina's spontaan voor het origineel kozen.

Ik ken mevrouw Braam niet, en ik heb geenszins de bedoeling haar het brood uit de mond te stoten; dit is evenwel scandaleus... Laat ik deze zin hertalen: Ik ken die Suzanne Braam niet, en ik wil haar niet werkloos maken; maar dit is een schandaal.

Wat beweegt een respectabele uitgeverij ertoe dit soort literair-historisch vandalisme te plegen? Waarom niet gewoon een paar woordverklaringen onder aan de pagina geplaatst? Denken ze bij Leopold soms dat boek-allergische kinderen zich geestdriftig op vijfhonderd pagina's storten, mits die maar geen 'diepgevoelde vreugde' bevatten?